

Szécsényi László
egyetemi adjunktus

Az értékpapír elmélete¹

1. Bevezetés

Az értékpapírba foglalt jog keletkezésének feltételeiről, s ehhez kapcsolódóan az értékpapírok jogi természetéről a jogtudomány évszázadok óta vitázik. A kérdés a szerzőket már a XIV. századtól fogva foglalkoztatja.² A magyar jogtudomány nem vált alkotó részévé ennek az egyetemes dogmatikai vitának, de nagy súlyt fektetett az elméletek szintetizálására, átültetésére.³

A vita okát alapvetően az értékpapírok sajátos kötelmi és dologi jogi (vegyes) jellegében kell keresnünk. Azok a középkori kereskedők, akik mindennapi tevékenységük során a követelések átruházásával együtt járó kellemetlenségek kiküszöbölése érdekében követelésüket írásba foglalták, s az okirat bemutatójának,

illetve a jogosult rendelkezése szerinti személynek ígértek teljesítést, bizonyára nem is sejtették, hogy a modern magánjog egyik legjelentősebb találmányát alkották meg.⁴ Találmányuk abban állt, hogy az írásba foglalás révén a követelésekre a dologi jog szabályait lehetett alkalmazni, egyszerűen a kötelem eldologiasult, dologként viselkedett. Valójában a klasszikus értékpapírijog minden problémája – ideértve az értékpapír-elméleteket – a kötelmi és a dologi jelleg (a papír és a követelés) közötti feszültségből ered(t).

Az értékpapír elmélete a papírba foglalt jog létrejöttének problémájával foglalkozik. Röviden összefoglalva az értékpapír-elméletek arra a kérdésre keresik a választ, miből is származik a speciális értékpapírijogi kötelezettség, hogyan jön létre a papírba foglalt jog. Az elméletek tudományos értékét az adja, hogy megkísérik besorolni az értékpapírok keletkezését a magánjog általános rendszerébe, gyakorlati szempontból pedig bizonyos értékpapírijogi tényállások eldöntéséhez nélkülözhetetlenek.

Ha egy értékpapír úgy testesít meg egy jogot, hogy az a papírba foglalás nélkül is létrejön (*deklaratív értékpapír*, pl. a részvény), a papírnak nincs jogi jelentősége a megtestesített jog létrejöttére nézve. Amennyiben a megtestesített jog nem jött létre érvényesen, azt az írásba foglalás sem orvosolja. Bonyolultabb a helyzet a *konstitutív értékpapírok* (pl. váltó) esetében. Konstitutív az az értékpapír, melynél a papírba foglalt jog létrejöttéhez annak írásba foglalása szükséges; a jog nem lé-

¹ Rövidítve hivatkozott irodalom: *Degen* Gusztáv, A váltó történelme különös tekintettel a váltóelméletekre, Pest 1870; *Plósz* Sándor, A magyar váltójog kézikönyve, Budapest 1877, 32. és kk. l.; *Nagy* Ferenc, Váltójog, Budapest 1910, 39. és kk. l.; *Bozóky* Géza: Magyar váltójog I, Pécs 1926, 100. és kk. l.; *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatja II, Budapest 1922, 27. és kk. l.; *Bozóky* Géza, Magyar kereskedelmi jog II, Budapest 1929, 140. és kk. l.; *Gierke*, Julius von, Das Recht der Wertpapiere, Köln/Berlin 1954, 15. és kk. l.; *Hueck*, Alfred/*Canaris*, Claus-Wilhelm, Recht der Wertpapiere, München 1986, 28. és kk. l.; *Baumbach/Hefermehl*, Wechselgesetz und Scheckgesetz, München 1993, Rndr. 25-30. l.; *Richardi*, Reinhard, Wertpapierrecht, Heidelberg 1987, 51. és kk. l.; *Roth*, Günther, Grundriß des österreichischen Wertpapierrechts, Wien 1988, 15. és kk. l.; *Meyer-Cording*, Ulrich, Wertpapierrecht, Frankfurt am Main 1990, 27. és kk. l.

² Értékpapírelméleti fejtegetéseket találhatunk már *Durantis* (†1296), *Rolandinus* (†1300) [Summa artis notariae I. De debitis et creditis]; *Balducci Pegolotti* [La practica della mercatura, 1343 körül] és *Calderinus* (†1399) munkáiban. A régi értékpapírijogi irodalomból kiemelést érdemel: *Grünhut*, Zur Theorie des Wechsels, Zeitschrift für privat u. öff. Recht 19. kötet, 257. l.; *Lehmann* H. O., Lehrbuch des deutschen Wechselrechts, Stuttgart 1886.; *Kuntze*, Deutsches Wechselrecht, Leipzig 1862.; *Hartmann*, Das deutsche Wechselrecht, Berlin 1869.; *Thöl*, Das Handelsrecht. II. Das Wechselrecht, Göttingen 1847.; *Wahl*, Traite theorique et pratique des titres au porteur, Paris 1891.

³ Legfontosabb hazai munkák: *Karvassy* Ágost, A váltójogtan ..., Pest, 1872.; *Degen*, id. mű; *Plósz* Sándor, A magyar váltójog kézikönyve, Budapest 1877.; *Nagy* Ferenc, Váltójog, Budapest 1910.; *Bozóky* Géza: Magyar váltójog I-II., Pécs 1926.; *Bozóky* Géza, Nemzetközi váltójog, Pécs 1937.; *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatja, I-II., Budapest 1922.

⁴ Az értékpapírok történetéhez általában lásd *Goldschmidt*, Levin, Inhaber-, Order- und executorische Urkunden im classischen Alterthum, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 10 (1889), 352. kk. l.; *Goldschmidt*, Levin, Handbuch des Handelsrechts, I. Band, 1. Abtheilung: Universalgeschichte des Handelsrechts, Erste Lieferung, Stuttgart 1891, 383. kk. l.; *Brunner*, Heinrich, Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, ZHR 22 (1879), 59. kk.; *Brunner*, Heinrich, Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, Dritter Beitrag: Zur Geschichte des Inhaberpapiers in Deutschland, ZHR 23 (1878), 225. kk.; *Brunner*, Heinrich, Carta und Notitia, Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Urkunde, in Abhandlungen zur Rechtsgeschichte, Gesammelte Aufsätze von Heinrich Brunner, Weimar 1931, 458. kk.; *Schultze von Lasaulx*, Hermann-Arnold, Beiträge zur Geschichte des Wertpapierrechts, Marburg 1931; *Haag*, Hans Joachim, Die Begriffsbildung der Wertpapiere, Bad Homburg, Berlin Zürich, 1969, 47. kk. l.; *Sedatis*, Lutz in Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, 38. Lieferung, 1280. kk. l.; *Coing*, Helmut, Europäisches Privatrecht, Band I. Älteres gemeines Recht (1500-1800) München 1985, 536. kk. l.; *Coing*, Helmut, Europäisches Privatrecht, Band II. 19. Jahrhundert, München 1989, 469. kk. l.; *Bozóky* Géza, Magyar kereskedelmi jog II, Budapest 1929, 126. kk., 133. k. l., *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi és váltójog vázlatja II, Budapest 1922, 59. kk. l.

tezik a papíron kívül. Azoknál a konstitutív értékpapíroknál, melyek célja a forgalmazás, a jóhiszemű jogszerzők védelme érdekében igen lényeges a forgalom biztonságának követelménye. A forgalom biztonsága feltételezi annak egyértelmű megállapíthatóságát, hogy létrejött-e érvényesen az értékpapírba foglalt jog. Innen ered az értékpapírelméletek alapkérdése: hogyan is jön létre a papírban megtestesített jog.

A modern értékpapírelméletek előzményei a kezdeti *váltóelméletek* voltak, melyek nagy része ma már csak történeti értékkel rendelkezik. Rövid tanulmányunk első részében összefoglaljuk a korai váltóelméleteket, majd a modern megoldásokat tekintjük át, tekintet a magyar szabályozásra is.

2. Gyökerek

A váltóelméletekkel kapcsolatos feltevések lényegében két kérdés körül csoportosultak: a váltókötelezettség a papírban, vagy az annak kiállítását megelőző ügyletben gyökerezik-e; illetve a váltó kiállítása önmagában létrehozza-e a váltókötelezettséget, vagy kell azon felül egyéb cselekmény is? A két kérdést *Kuntze* egyként tette fel, azt vizsgálva, hogy a kötelezettség a kiállítást megelőző ügyletben, magában a kiállítás tényében, vagy a váltó harmadik személynek történő átadásában gyökerezik-e.⁵

Az elméleteknek alapvetően két nagy csoportja alakult ki: az ún. szerződéses elmélet és az ún.

kiállítási vagy kreációs elmélet. A két fő megoldás köré pedig további kiegészítő elméletek sora kapcsolódik.

2.1. Szerződéses elmélet

A legkorábban elterjedté vált és a legtöbb változatot felmutató *szerződéses elmélet* (*Vertragstheorie*) a magánjognak azon az ősrégi elméletén nyugszik, mely szerint a kötelelem megalapításához főszabályként szerződés szükséges (Mtj. 947. §, Ptk. 198. k. §§). Lényege a következőképpen foglalható össze. A váltókötelezettség az adós és a hitelező közötti szerződéskötéssel jön létre. A váltó kibocsátását mindig megelőzi valamilyen ügylet (alapügylet), mely egyben azt a megállapodást is magában foglalja, hogy az adós (fizetési) kötelezettségét váltó alakjában fogja megjeleníteni. Ez az előző ügylet az ún. váltó előszerződés (*pactum de cambiando*). A váltó kiállítása az alapügyletet nem mindig szünteti meg, a hitelezőnek joga van az alapügyletre visszatérni (pl. a váltó elévül, vagy megsemmisül), mert a váltó átadása még nem fizetés

(*solutio*), hanem fizetés helyetti adás (*datio in solutum*). Másrészt az adós is tehet alapügyletből eredő kifogásokat, hisz az átadás nem bír novatioval. A váltó ténye tehát a *szerződésből* ered, a hitelező a váltó kiállításától függetlenül, az alapügyletre hivatkozva is követelheti a tartozást. A kötelezettség gyökere tehát az alapügylet, a későbbi nyilatkozattevők kötelezettségének alapja pedig váltószereződés. A nyilatkozattevő a későbbi váltóbirtokosok felé kétszeresen is kötelezett: egyszer az alapszerződésből eredően, egyszer pedig mert váltókötelezettséget is vállalt. Teljesítése azért nem kell kétszer, mert a váltó kifizetése már *solutio*, mely az alapügyletet is megszünteti.⁶

Az alapügylettől (előszerződéstől) különbözik a kiállító és az első váltójogosult közötti szerződés. Az elmélet hívei ezt a szerződést tekintik az értékpapírból eredő jogok alapjának. A váltókiállításból magából váltókötelezettség tehát nem származik, hanem ahhoz a váltó jogügyleti átadása, átvétele is szükséges.⁷

Legkorábban, római jogi alapokon jött létre a *permutatio* vagy *emptio-venditio pecuniae absentis pro paesenti* elmélet, mely a váltót olyan pénzváltási eszköznek tekinti, melynek szükséges kelléke a helykülönbség (*distancia loci*).⁸

A régi olasz elméletet a franciák karolták fel, megkülönböztetve a váltószereződést (*contrat de change*) és a váltólevelet (*lettre de change*), mely az előbbinek csak *végrehajtási eszköze*.⁹

Franck az „*Institutiones juris cambialis*” c. munkájában (Halle, 1721) a váltót *consensualis szerződésnek* nevezte. A váltójogviszony alanyai közötti viszony különböző *causan* alapulhatott (megbízás, bérlet, vétel, ajándék, stb), sőt tekintették *negotium ex variis contractibus conflatum*nak is.¹⁰

A XVIII. század folyamán alakult ki az a feltevés, hogy a váltó *litterális szerződés*. Az első aki ezt tanította, a pandektista *Leyser*¹¹ volt, őt követte *Heineccius*.¹²

A XIX. századra a jogtudomány szinte egyhangúan elismerte, hogy a rektapapírok és az

⁶ Uo. 102. kk. I.

⁷ Vö. részletes hivatkozásokkal *Keresztes Gyula*, Magyar értékpapír jog, Budapest 1932, 12. l.

⁸ *Scaccia Sigismundus*, *Tractatus de commerciis et cambio*, Róma 1618.: "Eligendam esse optionem, quod cambium sit emptio venditio... quia videtur magis communis". Idézi *Nagy*, 40. l.

⁹ Vö.: *Nagy*, 41. l.

¹⁰ Vö.: *Plósz*, 32. l.

¹¹ *Leyser*, *Meditationes ad pandectas* c. munkájának II. kötetében (1723) *Franckot* bírálva jelenti ki, hogy a váltó írásbeli szerződés.

¹² *Heineccius*, *Elementa juris cambialis*, 1742., 3. §. 6. Idézi *Degen*, 151. és k. l.

⁵ *Kuntze* beosztását ismerteti *Bozóky*, Magyar váltójog I., 101. és k. l.

igazolópapírok esetében a papírba foglalt kötelem keletkezésének alapja csak szerződés lehet, mert az ilyen értékpapírokba foglalt jogok keletkezésére, átruházására és érvényesítésére az általános magánjogi (kötelmi jogi) szabályokat kell alkalmazni. Vita abban a kérdésben alakult ki, hogy a szerződéses elmélet alkalmazható-e az ún. közforgalomra szánt bemutatóra szóló és forgatható értékpapírra nézve. Ezeknél az értékpapíroknál a szerződéses elmélet ugyanis nem ad magyarázatot az értékpapír későbbi jóhiszemű birtokosának az első szerzőnek az értékpapír kiállítójával megkötött szerződésétől független jogszerzésére.¹³ Még kevésbé ad magyarázatot az elmélet arra az esetre, amikor az értékpapír szerződés nélkül, sőt a kiállító akarata (pl. lopás, sikkasztás) ellenére kerül forgalomba. A szerződéses elmélet hívei ezeket a hiányosságokat kiegészítő elméletek felállításával igyekeztek orvosolni.

a) *Goldschmidt*¹⁴ szerint a kötelem alapja a kiállító és az első papírbirtokos közötti szerződés, de ebben a szerződésben a kiállító a további, jövőbeli papírbirtokosnak is ígéretet tesz.

b) *Thöl*¹⁵ és *Unger*¹⁶ álláspontja szerint a szerződés a kiállító és valamennyi későbbi papírbirtokos között jön létre. A későbbi papírbirtokosok delegatio útján lépnek be a jogviszonyba.

c) Hasonló felfogást tükröz az ún. függő szerződés elmélete (*Pendenztheorie*¹⁷). Eszerint az értékpapír kiállítója ajánlatát *ad incertis personis* teszi meg, maga a szerződés csak a lejáratkori papírbirtokos részéről történő elfogadással teljesül. A lejáratig minden közbeeső papírbirtokos csak a lejáratkori (utolsó) papírbirtokos képviselője.

d) A megszemélyesítési elmélet (*Personificationstheorie*, képviselője *Volkmar, Loewy*) a papírt, mint a követelés megtestesítőjét és kifejezőjét személynek tekinti. A kiállító a teljesítési ígéretet e sajátos személy irányában teszi.¹⁸

2.2. Papírpénz elmélet

Az elmélet csírája az az Angliában már a XVII. századtól kezdve uralkodó álláspont, hogy a váltókötelezettség szorosán kapcsolódik a váltólevél sorsához. Ez az ún. *banking*, vagy *currency* elmélet, mely szerint a váltó

jogi természetére nézve azonos a bankjeggyel.¹⁹

1839-ben Lipcsében jelent meg *Karl Einert* „*Das Wechselrecht nach dem Bedürfniss des Wechselgeschäft im XIX. Jahrhundert*” c. munkája, melynek lényege, hogy tagadja a váltó szerződéses voltát. A váltókötelezettség kizárólag a kiállítónak a nagyközönséggel szemben megtett egyoldalú és absztrakt fizetési ígéretén nyugszik: a váltó a kereskedők *papírpénze*.

A váltó beváltását kiállítója éppúgy ígéri, mint a pénzt az állam. A váltó ugyan okirat, de ezen minősége csak eszköz ahhoz, hogy papírpénzül szolgálhasson. A váltóokirat az ígéret hordozója, az ígéretből eredő jog pedig dologbani jog. Az elmélet magya az az állítás, hogy a váltó – mint a bankjegy – fizetési célokra használt és meghatározott pénzüsszegről szóló absztrakt értékpapír, és nem szerződés.

Einert papírpénzelmélete már megjelenésekor nagy vihart kavart. A kritika elsősorban úgy szólt, hogy a váltó nem igazi papírpénz, mert csak a beváltás feltétele mellett bír törlesztő hatállyal, nem fizetést (*solutio*), hanem csak fizetés helyetti adást (*datio in solutum*) jelent. Az elmélet valóban nem nyújt jogászilag megnyugtató magyarázatot. A váltó fő rendeltetése a beváltás, a pénze az értékképviselő. A váltó forgalma új és új kötelezettségeket hoz létre, nem így a pénze. A papírpénz beváltását az állam nem ígéri, hanem fizetési eszközzé teszi azt, a váltót pedig mindenki saját akaratából fogadja el. A váltó nem tömegpapír, hanem egyéni szükségletek hozzák létre. A pénz előző birtokosai nem felelősek a későbbieknek, mint a váltónál.²⁰

2.3. Formatény elmélet

A formatény-elmélet kidolgozója *Liebe*²¹, aki a váltó kötelmi jogi természetét hangsúlyozza, s elmélete ennyiben közös *Thöl* teóriájával. *Liebe* a váltókötelezettség formális alapját és az alapul fekvő viszonytól való függetlenségét a stipuláció analógiájával magyarázta: a váltó joghatása is a formához van kötve, mint a római formálügyleteknél, függetlenül a felek akaratától és az alapul fekvő ügylettől. A fő hangsúlyt tehát a váltó alakjára helyezi, mely-

19 *Chalmers*, Digest of the law of Bills of exchange etc., London 1903. Introduction XIV.: "the english theory may be called the Banking or Currency theory", továbbá *McLeod*, Theory and practice of banking, London 1879.

20 *Vö. Nagy*, 45. l.

21 *Liebe* elméletét először az általa szerkesztett braunschweigi váltótörvény-javaslat indoklásában (1843), majd 1848-ban névtelenül kiadott "Die Allg. Deutsche Wechselordnung mit Einleitung und Erläuterungen" című munkájában ismertette.

13 *Keresztes*, 12. l.

14 ZHR 28, 10. l.

15 Wechselrecht, 1878, 416. l.

16 Die rechtliche Natur der Inhaberpapere 1857, 11. l.

17 Az elmélet fő képviselői *Förster, Ihering, Sohm, Schwerin*. Hivatkozásokat lásd *Keresztes* 8. l.

18 *Vö. Keresztes*, 13. l.

nek alapján a váltó kiállítója minden későbbi váltóbirtokos iránt is felelős.

Liebe és *Thöl* *Einert* elméletét fejlesztették tovább úgy, hogy a váltókötelezettség származását kötelmi jogi alapokon kívánták megindokolni. Ez oda vezetett, hogy minél inkább igyekeztek kifejtetni a váltó jogi természetét, annál inkább háttérbe szorult náluk a váltó értékpapír jellege, és annak dologi jogi vonatkozásai. Ebből a szempontból *Einert*hez képest nem haladást, hanem visszaesést jelentettek. A formatény elmélet helyesen emeli ki a formát, azonban ez nem old meg mindent: nem tudja megmagyarázni az ügylet létrejöttét, a szerződéstől való különbségét.²²

2.4. Kreációs elmélet

A szerződéses elmélet legnagyobb vetélytársának a kreációs elmélet bizonyult. A kreációs, vagy egyoldalú írásbeli ígéret elmélet megalapítójának *Kuntze*-t tekintjük.²³ Azon kijelentése nyomán nevezzük kreációs elméletnek, hogy a kiállító a váltókötelezettséget egyoldalúan teremti, *kreálja*. A váltókötelezettség teljes létrejöttéhez tehát a váltó kiállításán felül az adós részéről más cselekmény nem szükséges. A kiállítás elfogadásra nem szoruló egyoldalú jogügylet, amihez hasonló a magánjog más területein is ismer; ilyen pl. a végrendelet, alapítványrendelet.²⁴ Az értékpapírba foglalt kötelezettség hatályba lépéséhez az elmélet szerint az szükséges, hogy a váltó a jogosult hitelező birtokába jusson. Ennek módja azonban a kötelezettség létrejöttére nézve közömbös. A kiállító akkor is kötelezve lesz, ha a papír akarata nélkül, vagy annak ellenére jut a hitelező birtokába.²⁵ A hitelezői minőség megszerzésére nézve azonban az elmélet nem egységes. Ennek megfelelően megkülönböztetjük a következő nézeteket.

1. A *kibocsátási* (emissziós) elmélet képviselői (*Gierke*, *Gengler*, *Kohler*) szerint a váltó kiállításán felül arra is szükség van, hogy a váltó a nyilatkozattevő akaratából kerüljön a váltóbirtokoshoz. Eszerint tehát mindaddig, amíg a papír a kibocsátó kezében van, a váltókötelezettség nem hatályos.

2. *Lehmann*²⁶ névéhez a *tulajdonmegszerzési* elmélet fűződik, mely szerint a papír kiállításán felül a kibocsátónak a váltót a

váltóbirtokosra át kell ruháznia, illetve az első papírbirtokosnak a papír tulajdonát a kibocsátótól, vagy annak közreműködésével meg kell szereznie.

A *Lehmann* által felállított tulajdonmegszerzési elmülethez hasonlóan a kreációs elméletet kiegészítő nézeteknek van egy sajátos csoportja, mely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a váltót egy a kiállítótól különböző személy megszerzeze. A megszerzés módját és tartalmát illetően az alábbi megoldások különböztethetők meg.

a) A *jóhiszeműségi* elmélet²⁷ (*Grünhut*, *Staub*, *Cohn*) szerint közömbös, hogy az értékpapír hogyan került a jóhiszemű és alakilag igazolt váltóbirtokoshoz. Ha a váltóbirtokos jogcíme érvényes és az jóhiszemű volt, akkor még a jogelőd első váltóbirtokos rosszhiszeműsége esetén is megszerzi a váltóba foglalt jogot.

b) A *tulajdonosi* elmélet (*Adler*, *Carlin*, *Randa*, *Canstein*) a papír feletti tulajdonjog megszerzését kívánja meg, mely az ingó dolgok feletti tulajdonszerzés szabályai szerint mehet végbe. A váltóhitelezői minőség a váltó tulajdonához van kötve.²⁸

c) A *detentio-elmélet*²⁹ szerint azon felül, hogy a hitelező forgatmányosként vagy hitelezőként igazolva van, a váltó pusztá bírálása is elegendő a jogszerzéshez.

d) A *kiadási elmélet*³⁰ képviselői (*Jolly*, *Stobbe*) azt hirdették, hogy nem szükséges szerződéses átadás-átvétel a kiállító és a hitelező között, de a váltó kiállítása sem elegendő az adós részéről. Szükség van arra is, hogy a váltó az ő tényével vagy akaratával jusson más kezébe, azaz *adja ki* (emissio). Az átadás megtörténte mellett ezen elmélet hívei szerint is vélelem áll fenn, tehát annak hiányát, mint kifogást szintén a kiállítónak kell bizonyítania. A különbség a szerződéses elmélettől tehát csak annyi, hogy a váltó megszerzőjének nem kell cselekvőképes személynek lenni (léhet kiskorú vagy elmebeteg), a váltókötelezettséget a kiállítás és a kiadás egyoldalú ténye alapján létrejötnék tekinteni, még abban az esetben is, ha a kiállító az átvételt megelőzően meghal.

²⁷ *Vö. Nagy*, 53. l.; *Keresztes*, 14. l.; *Bozóky*, 111. és k. l.

²⁸ *Keresztes*, 15. l.

²⁹ *Vö. Nagy* hivatkozásait (id. m. 52. l. 19. l.): *Unger*, *Inhaberpapiere*, 129., 136. l.; *Siegel*, *Das Versprechen als Verpflichtungsgrund im heutigen Recht*, 1873., 111., 115. l.; *Endemann*, *Das deutsche Handelsrecht*, 402. l. műveire.

³⁰ *Vö. Nagy*, 50. és kk. l.; *Bozóky*, 112. l.; *Keresztes* 14. k. l.

²² *Nagy*, 46. l.

²³ *Kuntze*, *Die Lehre von den Inhaberpapieren ...*, Leipzig 1857. Meg kell jegyezni, hogy a felismerés *Einert* érdeme, s a gondolat már követőjénél, *Brauemel* jelentkezik.

²⁴ *Keresztes*, 14. l.

²⁵ *Vö. Nagy* Ferenc, 51. l.; *Bozóky* (id. mű 113. és k. l.) *Nagy* Ferenc ezen állításával különösen vitázik.

²⁶ *Lehmann*, H. O. *Zur Theorie der Wertpapiere*, Marburg 1890.

3. Mai elméletek

3.1. Kreációs elmélet

A kreációs elmélet számos problémát vet fel. Ha a kiállítást egyoldalú, elfogadásra nem szoruló teljesítési ígéreteként fogjuk fel, akkor a kiállítónak a kiállítás pillanatában cselekvőképesnek kell lennie, különben a kötelezettségvállalás orvosolhatatlanul semmis.³¹ Ugyanez vonatkozik az álképviselőre is. További probléma, hogy az elmélet alapján akár a tolvaj vagy a papír megtalálója is megszerzné az abba foglalt jogot. Ezek a következmények azonban elviselhetetlenek a forgalom biztonsága szempontjából. A kreációs elmélet ellen szól a Vár. 29. § (1) bek. első mondata is, mely szerint ha a címzett a váltóra írt elfogadását a váltó visszaadása előtt kitörölte, ez az elfogadás megtagadásának számít. A kiállításon kívül szükség van tehát egyéb tényálláslemre is (lásd a fent felsorolt elméletváltozatokat). Ezek azonban minél alkalmasabbak a forgalom követelményeinek megfelelő megoldásra, annál messzebb kerülnek a kötelezettséget konstitutív módon megalapozó kreáció gondolatától. Mindezt a probléma megoldásakor a modern jogtudomány a XIX. században uralkodó kreációs elmélettől eltérően ma a szerződéses elméletből indul ki.

3.2. Szerződéses elmélet

A szerződéses elmélet hívei a szükséges, de nem elegendő kiállítás (aláírási aktus) mellett egy érvényes ún. átadási szerződést (Begebungsvertrag) is megkívánnak. Az adós kötelezettsége ajánlat és elfogadás (szerződés) révén jön létre, mely a papír átadásában és átvételében jelenik meg. E mögött pedig a felek szerződéses akaratának kell jelen lennie. A kiadási szerződés dologi jogi funkciója az értékpapír tulajdonjogának átruházása, míg kötelmi jogi jelentősége, hogy megalapozza a papír kiállítójának kötelezettségét. A váltó elfogadás végetti bemutatása esetén az kiadási szerződés nem a papír tulajdonjogának átruházására, hanem az elfogadó kötelezettségének megalapozására irányul.³²

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a szerződéses elmélet kiküszöböli a kreációs elmélet hiányosságait. Cselekvőképtelen személy által kiállított váltó esetén lehetőség van a képviselő jóváhagyására, a tolvaj nem szerezhet jogot a papíron. Hiányzó vagy semmis kiadási szerződés esetén a váltó megszerzője nem szerez jogot.³³

A szerződéses elmélet nagy hibája azonban, hogy a váltókötelezettség keletkezését a váltón kívüli tényhez köti, ami egyrészt ellentétben áll azzal, hogy a váltókötelezettség a váltólevélből származik, másrészt a váltóforgalomra is hátrányos, mert a váltó megszerzőjétől olyan tény ismeretét követeli, mely nyilvánosan nem ellenőrizhető.³⁴ Ha a váltó szerződések láncolatát igazoló okirat, az obligationis causa civilis bizonyítása nehézkes, néha lehetetlen. Méltánytalan a váltóokirat későbbi jóhiszemű megszerzőivel szemben, hogy a hiányzó szerződészlánc miatt nem szerezhetnek jogot. Ezért szükség van az elmélet kiegészítésére.

3.3. Joglátszat elmélet

Sem a szerződéses, sem a kreációs elmélet nem tudja tehát maradéktalanul megmagyarázni a váltókötelezettség jogi természetét, mindkét felfogással szemben hozhatók fel kifogások. Megnyugtató magyarázatot ezért nem lehet csak az egyik felfogásra támaszkodó teória segítségével adni. Köztes megoldásként született elsősorban Ernst Jacobi és Herbert Meyer tollából a *joglátszat elmélet*.

Alapjául a szerződéses elmélet szolgál, melyet azonban a váltó forgalomképessége érdekében módosítani kell a „felróhatóan keltett joglátszattért való felelősség elvével”. Ha a kiadási szerződés érvénytelensége esetén szembeállítjuk egymással a kiállító és a jóhiszemű forgatmányos érdekeit, ez utóbbi tűnik védelemre érdemesebbnek.³⁵ A papír kiállítója aláírásával egy „külső tényállást” hoz létre, melyre a papír jóhiszemű megszerzője hagyatkozhat. Az aláírt okirat azt az aláírással felróhatóan keltett látszattal hordozza, hogy az írásbafoglalt jog hiba nélkül fennáll. Ezért a joglátszattért a kiállítónak helyt kell állnia. Felelőssége vétkességtől független, de nem tiszta kauzális felelősség, kiegészül a beszámíthatósági elemmel.³⁶

Kivételesen tehát a hiányzó kiadási szerződést pótolhatja annak látszata is: a forgatmányos jogosultsága fennáll a kiállító és az intézvényes közti kiadási szerződés hiánya (hibája) esetén is, ha a kiállító a joglátszattal aláírásával felróhatóan okozta, és a forgatmányos az írásba foglalt jog fennállása tekintetében jóhiszemű.³⁷

A joglátszat-elv nagyon lényeges a forgalom biztonsága szempontjából, mint ahogy azt praeter legem kifejlődött intézmények (pl. látszat-meghatalmazás, látszattársaság) mutat-

34 Nagy, 53. l.

35 Brox, 283. l.

36 Baumbach/Hefermehl, 17. l.

37 Brox, 284. l.

31 Vö. Brox, Hans, Handels- und Wertpapierrecht, München 1993., 281. és k. l.

32 Martinek, 190. l.

33 Brox, 283. l.

ják.³⁸ Az elmélet számára – a kreációs elmélettel szemben – magától értetődő, hogy csak a jog ügyleti megszerzőjét, és nem mást (pl. tolvajt, megtalálót) részesíti védelemben. Ugyanígy nem okoz nehézséget az sem, ha már a kiállítási aktus hibás, mert az elmélet a felelősségi viszonyokat nem egy jogügyletből, hanem egy bizalmi tényállásból, azaz egy reálaktusból vezeti le. A joglászati elmélet azonban nem csak a kreációs tan, hanem a szerződéses elméletnek is kiváló kiegészítője. A váltókötelezettség hibátlan keletkezésére nézve még van értelme a kreációs-szerződéses vitának, a hibás aktus tekintetében azonban csak joglászati elmélet képes megnyugtató megoldást adni.

Ha tehát valaki elfogad egy rá intézvényezett váltót, bár elfogadását nem tekinti véglegesnek, és a váltóokiratot gondatlanul előhagyja, akkor az aláírt okirat azt a joglászati alapot meg, hogy a benne foglalt jog hiba nélkül létrejött. Az elfogadó ezt a joglászati alapot aláírásával és a papír gondatlan előhagyásával felróhatóan hozza létre, az általa keltett joglászatiért felelnie kell. Az elfogadó a váltó jóhiszemű jogügyleti megszerzőjével szemben az elfogadás által felróhatóan okozott joglászati következtében érvényes váltókötelezettséget vállal.

4. Következtetések

A konstitutív értékpapírokból származó követelés létrejöttének problematikája kétféle módon oldható fel.

A fent vázolt elméleti eszmefuttatás alapján a bírói gyakorlatnak a tudomány segítségére támaszkodva ki kellene fejtenie a felróható módon keltett joglászati felelősségi elveit, melyek modern megoldása nemcsak az értékpapírjog, hanem a társasági és a képviselői jog tekintetében is kiválóan hasznosíthatók. Jó például szolgálhat az osztrák legfelsőbb bíróság (OGH) ítélete, melyben a joglászati-elméletet német példa alapján uralkodó állásponttá tette.³⁹

Mint láttuk, az értékpapírelméletek kidolgozására azért volt szükség, mert bizonyos kérdéseket a törvény nem szabályoz. A Ptk. az értékpapírjog általános részének nem tekinthető, de általános alapfogalmakat deklaráló 338/A. § (1) bekezdésében úgy fogalmaz,

³⁸ Hueck/Canaris, 33. I.

³⁹ OGH SZ 27/152 (1954); SZ 37/21 (1964): „Aki tudja, hogy nevében, de akarata nélkül egy váltót állítottak ki, köteles az ellene szóló látszatot elszámolni, amennyiben harmadik személyek emiatt kárt szenvedhetnek, ellenkező esetben úgy kell tekinteni, mintha beleegyezésével írtak volna alá.” Közli Roth, Grundriß des österreichischen Wertpapierrecht, Wien 1988, 16. I. Saját fordítás. Németországban lásd BGH Wertpapier-Mitteilungen, 1973, 66. I., és 1971, 744. I.

hogy a pénzkövetelésről szóló értékpapír kiállítója (kibocsátója) feltétlen és egyoldalú kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga vagy az értékpapírban megnevezett más személy az értékpapír ellenében meghatározott pénzüsszeget szolgáltat az értékpapír jogosultjának. A megfogalmazásból úgy tűnhet, mintha a jogalkotó az (1) bekezdést a kreációs elmélet alapján fogalmazta volna meg, s hangsúlyt egyedül a kiállítás aktusára helyezte volna, amit a kötelezettség egyoldalú és feltétlen vállalása is igazolni látszik. Fent azonban már láttuk, hogy a ma már alig képviselt kreációs elmélet milyen hátrányos következményekkel jár az értékpapír forgalmképessége és a forgalom biztonsága szempontjából. Az idézett rendelkezés célja amúgy sem az volt, hogy rendezze az értékpapírelméletek közti vitát, hanem hogy meghatározza az értékpapír törvényes fogalmát. Ennek során a feltétlen kötelezettségvállalás pusztán annyit jelent, hogy a papír „magában hordozza a pénzüsszeg megfizetésének követelésére való jogot minden további feltétel nélkül”.⁴⁰ A 338/A. § megfogalmazása nem zárja ki tehát, hogy valamely hazai bíróság ítéletében külföldi példák alapján a joglászati-elmélettel módosított szerződéses elméletet tegye döntése alapjává.

A másik megoldás az értékpapírjog újrakodifikációja jelentené. A Ptk.-t a magán-szféra és a gazdaság átfogó kódexévé tevő jogalkotási koncepcióba jól illeszkedne az értékpapírjognak a svájci Obligationsrechtben megvalósított egyedülállóan modern kodifikációjához hasonló szabályozása. A módosított OR egy csapásra feleslegessé tette az értékpapír-elméletek polémiáját; a törvény maga határozza meg, hogyan jön létre kötelezettség az értékpapírból.⁴¹ Hasonló átfogó szabályozás szükséges volna az értékpapírjog amúgy is időszerű reformja során. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne volna indokolt bíróságaink állásfoglalása, különösen a joglászati-elmélet vonatkozásában.

⁴⁰ Zoltán Ödön, in: A polgári törvénykönyv magyarázata I., Budapest 1993., 829. I.

⁴¹ Vö pl. 966. §-t. Az (1) bekezdés szerint az adós csak az okirat kiadása ellenében köteles teljesíteni. A (2) bekezdés alapján az adós akkor szabadul az okirat által igazolt hitelezőnek esedékességkor véghezvitt teljesítés által, ha rosszhiszeműség vagy súlyos gondatlanság nem terheli. *Rehbinder/Zäh*, Schweizerische Gesetze, München 1993., 308. I., saját fordítás. Lásd még *Guhl*, Theo, Das schweizerische Obligationsrecht, Zürich 1991., 799. I.